

Working paper. Den färdiga versionen publicerad i Solli, Rolf & Czarniawska, Barbara (red). Modernisering av storstaden. Marknad och management i stora städer vid sekelskiftet. Malmö: Liber förlag.

Konsten att konstruera marknader

Lars Norén, Handelshögskolan vid Göteborgs Universitet

“Det fanns inget naturligt hos laissez-faire: fria marknader kunde aldrig ha förverkligats bara genom att låta sakerna ha sin gång (...) laissez-faire framtvungades av staten. (...) Staten försågs med en central byråkrati så att de av liberalismens tillskyndare önskade uppgifterna kunde utföras. (Karl Polanyi (1989/1944:164), om England på 1830-1840-talet)

De som arbetar med att reformera den offentliga sektorn i Sverige och runt om i övriga Europa har de senaste decennierna ofta haft marknaden som förebild för sitt reformarbete. Marknaden som form för organisation av offentlig verksamhet fördes fram i Storbritannien främst under 1980-talet (Bartlett m fl, 1994; Ferlie, m fl 1996) och sedan i Sverige under den första delen av 1990-talet (Jacobsson, 1994). Marknadsformens popularitet hänger samman med den kritik som riktades mot offentlig sektor under främst 1980-talet. Den offentligt organiserade produktionen av service blev bl a hårt kritiserad för att vara ineffektiv och dåligt anpassad brukarnas behov. Marknaden fördes fram som en lösning på problemen och används ofta för att organisera produktionen av offentlig service som i allt större utsträckning kom att förläggas utanför den offentliga sektorn. Servicen är fortfarande offentligt finansierad, men produceras i alternativa driftsformer såsom kooperativ eller privata företag.

Reformförespråkarna ser alltså marknaden som ett verktyg för att genomföra politiska intentioner (Nashold, 1996; Walsh, 1995). Tanken förefaller vara relativt enkel. Politiker och centrala administratörer kan organisera marknader där olika producenter får konkurrera och det antas ge två olika typer av resultat. Det ena är kostnadseffektivitet och det andra är att nya alternativ kommer fram. Det senare bidrar till konsumenternas valfrihet. I det här kapitlet skall jag granska idén om att konstruera marknader och utifrån ett fall, nämligen marknaden för personlig assistans för funktionshindrade diskutera förutsättningarna för hur marknader skapas i offentlig sektor.

Ett sätt att se på marknaden som ett sätt att organisera ekonomisk aktivitet är att den tillåter inblandade aktörer att kalkylera. Det kalkylerande beteendet antas automatiskt skapa effektivitet och en bättre anpassning av service till brukarnas behov. Det här är i enlighet med traditionell ekonomisk teori (Brunsson & Hägg, 1992). Marknaderna och det kalkylerande beteendet har kommit att utvecklas på olika sätt inom offentlig sektor. De så kallade beställar - utförarorganisationerna bygger på kalkyler med priset som den centrala faktorn. Den offentliga förvaltningen och producenterna gör sina respektive kalkyler och resultatet blir ett kontrakt. Politikernas uppgift blir bl a att se till att alternativa producenter etableras och att de tvingas konkurrera med varandra utifrån samma förutsättningar. Ett exempel på en sådan marknad kan vara den offentliga upphandlingen av kollektivtrafik. Den här typen av marknad förespråkas av EU som arbetar för en inre marknad med lika villkor för producenter (Czarniawska, den här volymen). En annan typ av marknad är den så kallade kundvalsmarknaden där producenter och konsumenter står för kalkylerna. Konsumenten antas kunna göra rationella val mellan kvalitativt skilda alternativ som producenterna tillhandahåller. På den senare typen av marknad är inte priset avgörande eftersom servicen är gratis eller i varje fall starkt subventionerad vid leveransen (Bartlett m fl, 1994). Ett exempel på sådan marknad är det fria valet av skola. Politikernas uppgift vid konstruktionen av en

sådan marknad blir bl a att se till att det finns kvalitativt skilda alternativ som konsumenterna kan välja mellan och att konsumenterna har lika valmöjligheter. De inblandade aktörernas vilja och möjligheter att göra rationella val har dock blivit ifrågasatt i empirisk forskning om offentliga marknader. Många forskare har efter empiriska studier argumenterat för att aktörernas beteende på de nya marknaderna istället formas av dess historik och institutionella förhållanden. Forskarna pekar bl a på det faktum att marknaderna har växt fram ur den hierarkiskt organiserade offentliga sektorn (Bartlett m fl, 1994; Ferlie m fl, 1996).

Två huvudsakliga förklaringar till hur aktörerna betar sig på marknaden står alltså mot varandra. Den ena som är baserad på traditionell ekonomisk teori betraktar aktörerna som av naturen kalkylerande och nyttomaximerande. De ser till sin egennyttan i en marknadsrelation. Andra forskare pekar på att aktörerna är bundna av sin institutionellt formade, historiskt framvuxna miljö och knappast förmår att ställa om till att bli rationella aktörer som maximerar sin egen nytta. Jag tänkte undvika den här dikotomin i det här kapitlet och istället föreslå teorin om översättning som ett sätt att förstå hur marknader skapas och utvecklas inom offentlig sektor. Jag tänker använda mig av den idé som Czarniawska & Joerges (1996) föreslår, nämligen att organisatorisk förändring kan ses som att nya idéer översätts av aktörer till en praktik. I den här studien arbetar jag med idén om marknaden och följer Callons (1998) tes att "economics in the broad sense of the term, performs, shapes and formats the economy, rather than observing how it functions" (1998:2). Argumentet är alltså att ekonomiska teorier om marknaden inte endast är forskarnas analytiska verktyg utan ett verktyg för aktörerna att skapa social struktur, dvs en marknad. Det betyder att aktörer som är inbäddade i sociala relationer (Granovetter, 1985) använder ekonomisk teori för att skapa marknader. Det vi ser inom offentlig sektor är alltså hur aktörer försöker introducera marknadens mekanismer i en existerande social struktur. Det innebär att ett kalkylerande beteende varken är något som existerar som en naturlig egenskap hos människorna eller styrs utifrån miljön eller kulturella förhållanden. Kalkylerande beteende är snarare något som skapas i social interaktion mellan aktörer. Det är viktigt att undersöka hur aktörer utvecklar marknader för att förstå hur ett kalkylerande beteende uppstår och utvecklas.

En av de viktigaste aktörerna när marknaden skall konstrueras i offentlig sektor är kunden. Kunden är dock inte någon av naturen given aktör. Det illustreras väl i offentlig sektor där kunden ibland är den offentliga förvaltningen i en sk beställar – utförarorganisation och ibland den slutliga brukaren av offentlig service som på kundvalsmarknader. Kunden konstrueras alltså av aktörerna vid översättningen av marknaden som idé till marknaden som praktik. I det här kapitlet skall jag koncentrera mig på den senare typen av kundvalsmarknader och det vanligaste exemplet på en sådan marknad är det fria valet av skola. Studier av skolan i Storbritannien visar ett ganska begränsat kalkylerande beteende hos elever och föräldrar (Challis m fl, 1994; Levacic, 1994). Liknande slutsatser har rapporterats i svensk forskning av Möller (1997) när det gäller konsumentens val av barnomsorg och äldreomsorg. Vissa forskare hävdar att vi här ser vad man skulle kunna kalla marknadens misslyckande (Knapp m fl, 1994). Den tolkning som jag gör är snarare den att brukarna kan ses som en aktör som vanligen har ganska litet inflytande över skapandet av marknader. Det behöver dock inte vara ett generellt problem. I det här kapitlet kommer jag att beskriva tillkomsten och utvecklingen av marknaden för personlig assistans som etablerades 1994, när Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) trädde i kraft. Lagen ger personer med funktionshinder rätt till tio insatser och en sådan är rätten till personlig assistans. Insatsen innebär i praktiken att den funktionshindrade får en check av staten med vars hjälp hon eller han kan köpa sin egen personliga assistans. De utvärderingar som har genomförts visar att det har utvecklats alternativa koncept för assistans och att många funktionshindrade är nöjda med sina

valmöjligheter (Socialstyrelsen, 1997). Det är därför möjligt att hävda att de funktionshinderade har blivit kalkylerande aktörer på en marknad. Det har också visat sig att de funktionshinderades organisationer är viktiga för att etablera alternativa koncept för assistans. Den tes jag kommer att driva i kapitlet är därför att marknader där brukarna uppträder som kalkylerande aktörer är inbäddade i sociala relationer där konsumenternas organisationer är nyckelaktörer.

Marknader och kalkylerande aktörer

Flera forskare föreslår att de som reformerar offentlig sektor kan använda marknaden som ett verktyg för att uppnå politiska mål (Naschold, 1996). Challis m fl (1994) hävdade t ex att: The new quasi-markets are all managed markets: that is, purchasers are consciously and deliberately 'creating' the market. Decisions have to be taken about whether or not to support traditional providers or how best to encourage new entrants into the field in order to create competition. Purchasers are not the only actors involved in shaping the market. There may be national policy players as well. (Challis m fl, 1994:10). Idén om att marknaden är ett verktyg för de som vill reformera offentlig sektor bygger på ett antal antaganden. 1. Politiker och centrala administratörer kan konstruera och styra marknader i offentlig sektor. 2. Den offentligt ägda produktionen av service kan skiljas av och externa producenter kan bjudas in att konkurrera. 3. Konkurrensen skapar alternativ som konsumenterna kan välja mellan i enlighet med deras preferenser. Det här är en rationell modell över hur det är tänkt att gå till. Det jag avser att studera är snarare hur olika aktörer i nätverk agerar vid utformningen av en marknad.

Det förefaller att finnas relativt få studier över hur centrala politiker och administratörer argumenterar när de försöker konstruera marknader inom offentlig sektor. Ett undantag är Walsh (1995) som menade att de idéer som den liberala ekonomen och filosofen Hayek förde fram var populära bland reformförespråkare i Storbritannien. Det tyder på att politikerna arbetar med idéer hämtade från ekonomisk teori när de konstruerar marknader. Reformförespråkarna kan förväntas vara viktiga vid konstruktionen av marknaden, men de är också beroende av andra aktörer. Producenterna av offentlig service är en sådan grupp. I vissa studier visar det sig att producenter kan ha ett stort inflytande över marknadens utveckling. Exempel på det är t ex tendenser till monopolisering av offentliga marknader (Knapp, m fl, 1994). Graden av professionalisering bland producenterna kan också förväntas vara viktig för deras inflytande. Producenter med en hög professionell status kan utveckla service som är anpassad till professionella normer snarare än till konsumenternas eventuella önskemål. Sådana tendenser tycks vara tydliga i marknader för sjuk- och hälsovård i Storbritannien (Ferlie m fl, 1996). I den sektorn tycks professionella grupper till stor del kontrollera produktionen av service. Slutsatsen hos Ferlie m fl är att professionernas styrning och i viss mån ledningens styrning är starkare än konsumenternas inflytande i den brittiska sjukvården.

Konsumentens roll tycks vanligtvis alltså vara starkt begränsad vid konstruktionen av offentliga marknader. Speciellt begränsad tycks rollen som konsument vara där kunden är representerad av en beställare inom förvaltningen. I andra konstruktioner av marknaden förväntas dock konsumenten ha en mer framträdande roll. Skolan är det paradigmatiske exemplet på den senare typen av kundvalsmarknader i Storbritannien (Challis m fl, 1994). Elever och föräldrar antas kunna välja mellan olika alternativa skolor. Det finns dock flera studier som visar på begränsningar vad gäller valmöjligheter såsom geografiska avstånd, klass-skillnader och skillnader i synen på valmöjligheter (Glatter & Woods, 1994). Konsumenterna betraktas dock i allmänhet som en svag part som måste stödjas. I

konstruktionen av skolmarknader har reformförespråkarna ofta försökt att mer aktivt skapa konsumenter genom att förse dem med information om tillgängliga alternativ såsom exempelvis utvärderingar. Sammanfattningsvis tycks det finns få exempel i litteraturen om hur konsumenter och deras organisationer agerar vid konstruktionen av marknader. Den här rapporten bör ses mot den bakgrunden.

Konstruktionen av offentliga marknader

Czarniawska & Joerges (1996) argumenterade för att organisatorisk förändring kan ses som översättning av övergripande idéer som ligger i tiden till lokala praktiker. Både idén om marknaden och idén om ett oberoende liv för funktionshindrade kan ses som övergripande tankar som kom att bli omsatta till praktiker i det svenska samhället under 1980- och början av 1990-talet. I det här kapitlet tänker jag utgå från Callons (1998) beskrivning av hur idén om marknaden översätts av aktörer till en praktik. De begrepp som jag hämtar från Callon (1998) är kalkylerande aktör, socialt nätverk, inramning och overflow.

Med hjälp av Brunsson & Hägg (1992) vill jag dock först försöka fånga hur synen på marknaden framställs i traditionell ekonomisk teori:

“Marknaden består av två slags huvudaktörer: säljare och köpare. Dessa aktörer är givna, de bara finns där, och de behöver inte förklaras särskilt, de tas för givna även i mer sofistikerade diskussioner av marknadens framväxt (...). Säljarna strävar efter att maximera sina vinster och köparna försöker maximera sin nytta. Dessa är deras enda fundamentala intressen: därför brukar de uppfattas som inriktade på “egennyttan”. Aktörerna kännetecknas också av brist på lojalitet; de är beredda att överge sin motpart så fort de bättre kan tillfredsställa sina intressen på annat håll. På en marknad som fungerar som den bör, skall detta också vara möjligt. Det skall finnas många tänkbara säljare och köpare av en viss vara. Både säljare och köpare arbetar under konkurrens. Priset på varan är ett fundamentalt konkurrensmedel. Produktionen av varor som inte går att sälja till ett pris som täcker produktionskostnaderna läggs ner. Varor som ger stora vinster lockar nya tillverkare. Priset är den signal som ger information till köpare och säljare om vad de bör göra i framtiden.” (Brunsson & Hägg, 1992:21-22).

En huvudpöäng i den klassiska beskrivningen av marknaden är att den bärs upp av den kalkylerande aktören. Enligt Callon måste en kalkylerande aktör minst vara kapabel till att (a) etablera en lista över tänkbara tillstånd i världen. (b) Värdera de olika tänkbara tillstånden och (c) identifiera och beskriva de handlingar som kan leda till att de tänkbara tillstånden kan realiseras. För Callon är kalkylering inte någon av naturen given egenskap hos aktören eller något som aktören får från att leva i en viss kultur. Istället bör idén om den kalkylerande aktören ses i relation till de idéer om social inbäddning av marknader som har förts fram av Granovetter (1985). Med den utgångspunkten skapas aktörernas kalkylerande identitet i ett nätverk av sociala relationer. Granovetter & Swedberg (1992) beskriver idén om socialt nätverk på följande sätt:

“Economic action is socially situated and cannot be explained by reference to individual motives alone. It is embedded in ongoing networks of personal relationships rather than being carried out by atomized actors. By network we mean a regular set of contacts or similar social connections among individuals or groups. An action by a member of a network is embedded because it is expressed in interaction with other people. The network approach helps to avoid not only the conceptual trap of atomized actors but also theories that point to technology, the

structure of ownership, or culture as the exclusive explanation of economic events.” (Granovetter & Swedberg, 1992:9).

Callon argumenterar för att aktörer fångas upp i ett nätverk av sociala relationer som skapar, cirkulerar och återskapar aktörers identiteter. Callon beskriver vidare tre sammanlänkade processer i vilka idén om marknaden översätts i praktiken. Den första kan kallas en process av inramning. Där definieras aktörer (individer eller grupper) som är tydligt skilda från varandra. De separerade aktörerna kopplas sedan samman i ett nätverk av sociala relationer. Callon (1986) menade att det ofta är en aktör som dominerar skapandet av social struktur. Aktören driver processen av inramning och dominerar de förhandlingar som skapar kalkylerande aktörer. Processen av inramning skapar alltså aktörer som sedan interagerar. Inramningen är förutsättningen för en andra process där kalkylerande identiteter skapas i interaktion mellan aktörer. Interaktionen är en pågående process i vilken kalkylerande identiteter kan omförhandlas. Olika kalkylerande identiteter kan därmed bli viktiga vid olika tidpunkter.

Processen av inramning måste ses som en ständigt pågående process och det är vanligt att aktörer lämnar eller tillkommer. Callon (1998) använder begreppet overflow för att diskutera förändringar i uppsättningen aktörer som ingår i en viss inramning. Callon argumenterar på följande vis: ”Economists invented the notion of externality to denote all the connections, relations and effects which agents do not take into account in their calculations when entering into a market transaction. If, for example, a chemical plant pollutes the river into which it discharges its toxic waste, it produces a negative externality. The interests of fishermen, bathers and other users are harmed” (Callon 1998:16). I en process av overflow kan andra aktörer som tidigare har hållits utanför inramningen få tillträde. Det skapar andra förutsättningar för utvecklingen av kalkylerande identiteter.

Sammanfattningsvis vill jag alltså med hjälp av Callon diskutera tre sammankopplade sociala processer i vilka marknader skapas. Den första kallas inramning och innebär att ett antal aktörer skiljs ut, separeras och inordnas i ett socialt nätverk. I den sociala interaktion som uppstår i nätverket uppstår en andra process där aktörernas kalkylerande identitet skapas och omskapas. I en tredje process av overflow ifrågasätts inramningen och aktörer som tidigare stod utanför tenderar att kräva inträde. Andra aktörer kan komma in i nätverket vilket innebär att de kalkylerande identiteterna kan komma att omförhandlas.

Metod

Så snart som jag hade bestämt fokus i projektet till att studera hur kundvalsmarknader började jag söka efter en intressant marknad. Jag ville hitta en marknad där politikerna hade som mål att konsumenterna skulle ha ett stort inflytande och där också inflytandet tycktes fungera. Det fanns inte så många marknader att välja mellan och det huvudsakliga valet stod mellan skolmarknaden och marknaden för assistans. Den sistnämnda verkade vara intressant beroende på att den hade fått positiva recensioner i utvärderingar (Socialstyrelsen, 1997). Jag valde att studera marknaden i Göteborg som tycktes vara väl utvecklad med ett antal oberoende producenter av assistans.

Marknaden för personlig assistans får betraktas som tämligen liten. I Sverige som helhet omsätter marknaden c:a 4 miljarder och c:a 7000 personer har rätt till assistans. Kommunen har i hela riket ungefär 75% av marknaden och alternativa producenter 25% (Socialstyrelsen, 1997). I de större städerna är situationen delvis annorlunda. I Göteborg har kommunen c:a 60% av marknaden och alternativen 40%. 288 personer hade 1988 rätt till assistans och

omsättningen är c:a 210 miljoner kronor. Marknaden i Göteborg kan beskrivas på följande sätt i slutet av 1998: 178 personer utsåg kommunen att administrera assistansen, 42 personer valde kooperativ och 60 personer valde privata företag. Åtta personer hade valt att själva vara arbetsgivare för sina assistenter. Vid sidan av kommunen fanns det två kooperativ och sex privata företag som var aktiva på marknaden. Cirka 30% av assistansen kontrollerades av företag som hade nära kopplingar till handikapprörelsen. Med nära kopplingar menas att funktionshindrade med kopplingar till handikapprörelsen var chefer eller styrelseledamöter i organisationerna.

Det empiriska arbetet

Jag närmade mig marknaden med utgångspunkt från de teoretiska idéerna. Den första uppgiften blev att försöka hitta den nyckelgrupp av aktörer som kunde antas stå bakom konstruktionen av marknaden. Jag började med att studera de utredningar som låg bakom propositionen till LSS. I texterna återkom referenserna till Independent Living Movement (IL-rörelsen) som ett viktigt exempel för hur personlig assistans kunde organiseras. IL-rörelsen i Göteborg var ett av de exempel som nämndes i texten och jag bestämde mig för att kontakta dem. Där mötte jag en person som var involverad i debatten om personlig assistans och handikapp på både nationell och internationell nivå. Det var så jag lokaliserade den nyckelgrupp av aktörer som till en början var dominerande när marknaden utvecklades. De kallade sig själva pionjäreterna.

Det empiriska arbetet koncentrerades till pionjäreterna och andra aktörer knutna till den alternativa produktionen av personlig assistans. Jag har intervjuat tre pionjärer och haft upprepade samtal med en av dem. Jag har gått igenom marknaden i Göteborg och intervjuat företrädare för de alternativa producenterna. Jag har också intervjuat representanter för kommunen, fackföreningar och Försäkringskassan (som administrerar assistansen). Totalt rör det sig om ett 20-tal bandade intervjuer.

Det finns många officiella och inofficiella dokument som berör tillkomsten av den här marknaden. Jag har följt tillkomsten av marknaden via offentliga utredningar och propositioner. Jag har också följt debatten om marknaden i Kommunaktuellt. Det finns en ganska omfattande dokumentation av IL-rörelsen som jag också har gått igenom (Gough 1994a; 1994b). Dessutom har jag gått igenom en hel del inofficiella dokument som olika aktörer har försett mig med.

Tolkningar

Jag har arbetat med att framställa två berättelser utifrån de texter jag har haft tillgång till. Den ena berättelsen är en kronologi och framgår av fallstudien. Berättelsen är inspirerad av Callon (1986) och jag har valt att följa pionjäreterna som nyckelgrupp i byggandet av aktörsnätverket. Den andra är en möjlig tolkning av översättningen med utgångspunkt i hur den kan ha upplevts av pionjäreterna. Den senare tolkningen är dock koncentrerad på frågan om hur kalkylerande identiteter uppstår och omvandlas. Båda berättelserna är mina men jag har försökt komma nära den dynamiska process såsom upplevdes av de inblandade aktörerna.

Jag har närmat mig aktörerna med utgångspunkten att alla har en historia att berätta (Mishler, 1986). Jag har bett aktörerna att berätta deras version av hur marknaden har tillkommit. Utgångspunkten var början av 1980-talet när IL-rörelsen etablerade sig i Sverige. Jag har kontrollerat olika delar av kronologin mellan aktörer och med dokument. Det är alltid svårt

att hantera efterhandsrationaliseringar av en process som sträcker sig över en tidsperiod av 20 år.

Tolkningen av aktörernas agerande är byggd på intervjuer och dokument. Jag har försökt att finna hur aktörerna knutna till handikapprörelsen har argumenterat under olika tidpunkter. Det finns en del gemensamma drag i handikapprörelsens syn på personlig assistans. Det står ganska klart att aktörer inom handikapprörelsen har arbetat med att formulera ett alternativ till den hemtjänst som kommunen traditionellt har erbjudit. Alternativet måste bygga på de funktionshindrades egna erfarenheter.

Konstruktionen av en marknad för personlig assistans – en kronologi

”Alla var nervösa. En del sa att vi inte skulle argumentera för att de centrala politikerna kunde bli arga och göra inskränkningar i rätten till personlig assistans. Andra menade att vi skulle försöka övertyga politikerna med våra argument. Jag utnyttjade faxen och skickade önskemål till socialministern. Vi lyckades stoppa några delar i förslaget som inte var bra för oss, men andra delar som var ofördelaktiga kom att inkluderas i lagen. Efteråt pratade jag med en vän inom IL-rörelsen. Han var nöjd och menade att vi hade lyckats få till stånd personlig assistans som en särskild rättighet. Jag menade att det kommer att uppstå problem”.

Beskrivningen av en turbulent period under hösten 1992 kommer från en av pionjärerna i IL-rörelsen. En ny lagstiftning inom handikappområdet förbereddes. Den nya lagen trädde i kraft 1 januari 1994. En av lagens paragrafer ger vissa funktionshindrade rätt till personlig assistans. Lagen var en försättning på den rättighetslagstiftning som introducerades i och med Omsorgslagen 1986. Tanken var att staten garanterade ett antal insatser som skulle göra det möjligt för personer med funktionshinder att leva ett liv så likt andra medborgares liv som möjligt. I beskrivningen kan vi följa pionjärernas kamp för en av rättigheterna nämligen personlig assistans.

Omdefinition av hemtjänsten

IL-rörelsen var en viktig aktör bakom paragrafen om personlig assistans i LSS. Rörelsen påbörjade sin kamp för att funktionshindrade skulle kunna ta kontrollen över sin personliga assistans i början av 1980-talet. Idéerna hämtades från USA och Medborgarrättsrörelsen där de hade utvecklats sedan 1960-talet. Rörelsen arbetade för att funktionshindrade skulle kunna styra sina egna liv utifrån de erfarenheter som de hade från sitt funktionshinder.

Från 1960-talet och framåt hade personer med funktionshinder flyttat ut från slutna anstalter till ett självständigt liv ute i samhället. I den lagstiftning som reglerade den utflyttningen förväntades samhället ta hand om personer med funktionshinder. En välfärdsbyråkrati byggdes upp med uppgift att ta hand om funktionshindrade ute i samhället. I början av 1980-talet kritiserades byråkratin för låg effektivitet och för att den inte motsvarade brukarnas förväntningar. De pionjärer som startade IL-rörelsen gjorde det delvis i opposition till det offentliga monopolet som de menade baserades på ett givarperspektiv. Pionjärerna argumenterade för funktionshindrades rätt till samhällets finansiella stöd för att leva ett fritt och oberoende liv.

När pionjärerna introducerade IL-rörelsens idéer och översatte dem till det svenska samhället koncentrerade man sig på frågan om personlig assistans. Kommunerna hade fram till mitten av 1980-talet monopol på hemtjänst och de blev nu utsatta för en omfattande kritik.

Filmregissören och författaren Lars Mullback, med egen erfarenhet som funktionshindrad formulerade kritiken så här: Jag har haft fler än 400 personliga assistenter i mitt liv” och han var då bara i trettioårsåldern. Hans exempel illustrerar den huvudsakliga punkten för kritik, nämligen att kommunen inte hade lyckats skapa en stabil servicerelation mellan personal och brukare. De funktionshindrade ansåg att kommunens hemtjänst inte var tillräckligt lyhörd för deras behov.

En ny idé och ett nätverk

Pionjärerna började organisera sin verksamhet i början av 1980-talet. En första grupp startades i Stockholm och ytterligare en grupp kom snart till stånd i Göteborg. Pionjärerna skapade ett nätverk som också inkluderade politiker på den nationella nivån. En viktig person i det nätverket var vice socialminister Bengt Lindqvist som själv hade ett funktionshinder. Bengt Westerberg kom också att inkluderas i nätverket och han talade i riksdagen redan 1987 om betydelsen av de nya idéerna och sina relationer med pionjärerna.

Pionjärerna fick dock snart i problem. De måste bevisa att IL-rörelsens idéer var möjliga att implementera i Sverige. En central fråga var om personer med funktionshinder förmådde välja mellan olika koncept för personliga assistans. Det var svårt att bevisa en sådan sak när kommunen hade monopol på hemtjänst och pionjärerna såg ingen annan möjlighet än att själva försöka bygga upp en organisation och ett koncept för personlig assistans. Pionjärerna kom att starta kooperativ först i Stockholm och sedan i Göteborg. De fick finansiellt stöd från Socialdepartementet för att bygga upp administrationen. Kooperativen kunde sedan skriva kontrakt med respektive kommun om att organisera assistans för sina medlemmar. Pionjärerna visade nu att funktionshindrade kunde vara såväl konsumenter som producenter av service.

I mitten av 1980-talet tillsattes en utredning om funktionshindrades levnadsförhållanden av Socialdepartementet. I den sammanfattade rapporten var ett av förslagen att en rättighet till personlig assistans borde införas (SOU 1991:46). Den modell för assistans som hade byggts upp av IL-rörelsen var ett centralt exempel i rapporten. Ett annat förslag var att Staten skulle ta över finansieringen av den nya rättigheten från kommunerna. Förslaget var att Försäkringskassan skulle stå för administrationen av den personliga assistansen. Det officiella skälet bakom statens inträde var att små kommuner skulle kunna ha svårt att bära kostnaderna för en så dyr reform. En annan tolkning är dock att konstruktionen med Försäkringskassan gav de funktionshindrade en mer autonom ställning gentemot kommunerna. Pionjärerna såg utredningen som en seger. Inordnandet av assistansen i systemet för socialförsäkringar var helt i enlighet med IL-rörelsens idéer. Utredningens rekommendationer kom sedan att inordnas i propositionen om en ny lagstiftning (Regeringens proposition 1992/93:159). IL-rörelsens koncept för personlig assistans nämndes igen som ett exempel på hur personlig assistans skulle kunna organiseras. Propositionen var underskriven av Bengt Westerberg som efter valet 1991 hade utsetts till socialminister.

Tillkomsten av LSS (1994) öppnade upp en marknad för personlig assistans och det var en helt ny företeelse i det svenska samhället. Den nya marknaden var dock annorlunda jämfört med den som pionjärerna hade skapat under 1980-talet. Den marknad som då skapades byggde på kontrakt mellan kooperativen och respektive kommun. Ersättningen reglerades i kontraktet. Den marknad som skapades genom LSS hade en annan formel för ersättning. Funktionshindrade fick efter Försäkringskassans bedömning rätt till ett visst antal timmars personlig assistans. Den funktionshindrade kunde sedan välja att själv vara arbetsgivare till

sina assistenter eller att överlåta arbetsgivaransvaret till kommunen, till kooperativ eller till annan utförare. Timkostnaden per assistanstimme täcktes av Försäkringskassan upp till en viss högsta nivå som fastställdes av Riksdagen varje år.

Entusiasm och besvikelser

När LSS trädde i kraft 1994 etablerades snabbt en marknad för alternativ assistans i Göteborg. Det kooperativ som drevs av IL-rörelsen fick många nya medlemmar. De ville att kooperativet skulle vara arbetsgivare för deras assistenter. En rad privata företag etablerade sig också på marknaden. De här företagen var till stor del drivna eller ägda av personer som själva var funktionshindrade. Endast ett fåtal personer valde att själva bli arbetsgivare för sina assistenter.

Redan 1995 blev dock den nya lagstiftningen kritiserad från många håll. Ett centralt argument var att den personliga assistansen överskred den budgeterade kostnaden och tenderade att bli för dyr för staten. Den här kritiken kom samtidigt som en ny socialdemokratisk regering trädde till. Statens finanser var i mitten av 1990-talet i dåligt skick. Ett stort sparprogram annonserades och inget område var fredat. Försäkringskassan fick i problem. Å ena sidan fanns LSS som garanterade assistans för vissa funktionshindrade upp till en viss nivå. Målet var att garantera funktionshindrade ett liv så likt andra människors liv som möjligt. Å andra sidan utsattes Försäkringskassan för sparkrav från sin huvudman Staten. Försäkringskassan började ifrågasätta kostnaderna för administration och utförande av personlig assistans. Det sågs inte med blida ögon från handikapporganisationernas sida.

En ny utmaning

Riksdagen gav Socialstyrelsen det officiella uppdraget att utvärdera LSS. I slutrapporten (Socialstyrelsen, 1997) framgick att funktionshindrade var nöjda med den personliga assistansen. Speciellt nöjda var de personer som hade valt alternativa assistansanordnare.

Diskussionen om kostnaden för personlig assistans fortsatte dock. Riksdagen beslutade om flera förändringar i den lagstiftning som reglerade personlig assistans. I en förändring 1997 beslutade riksdagen om att införa ett schablonbelopp per assistanstimme. Riksdagen skulle bestämma om schablonbelopp varje år och den satte ett lågt belopp – mycket lägre än det tidigare takbeloppet. Schablonbeloppet gav nu upphov till en jakt på kostnader som tidigare inte hade varit aktuell på marknaden. Pionjärerna hamnade nu i en helt annan diskussion. De satt tillsammans med andra producenter i förhandlingar med staten om schablonbeloppets storlek. Deras argument var nu att den här typen av organisation av social service var kostnadseffektiv. Jag lämnar nu pionjärerna till förmån för en diskussion om deras erfarenheter.

Översättningen av marknaden som idé

I kronologin har vi följt pionjärerna i deras kamp för ett alternativt koncept för personlig assistans. De verkar ha varit framgångsrika eftersom många funktionshindrade anser sig ha fått ett mer oberoende liv. Framgången tycks vara knuten till konstruktionen av marknaden och framförallt den alternativa produktionen av assistans. I det här avsnittet skall jag först diskutera hur aktörerna har inramat marknaden. Därefter går jag in på frågan om hur kalkylerande identiteter har skapats och omskapats på marknaden. Sist går jag in på frågan om overflow, där nya aktörer ifrågasätter inramningen.

En process av inramning

En första utmaning för pionjärerna var att skapa aktörer som kunde ingå i det nätverk som de ville kontrollera. I början av 1980-talet fanns ett totalt beroende av en välfärdsbyråkrati under offentligt huvudmannaskap. De sociala relationerna som utvecklats inom byråkratin ansåg pionjärerna som ofördelaktiga för funktionshindrade. Därför började pionjärerna med att försöka separera ut aktörer från byråkratin som skulle kunna ingå i ett nytt socialt nätverk. Aktörernas identiteter antogs kunna omförhandlas i nätverket och därför skulle aktörernas beteende komma att ändras. Idén om marknaden tycks ha varit viktig för pionjärerna i deras arbete med att skapa en ny inramning.

Ett viktigt steg var att separera kunder från den kommunala hierarkin. Det var ett svårt steg delvis beroende på att många funktionshindrade hade varit en del av hierarkin ända fram till 1960-talet. Funktionshindrade var då ofta intagna på slutna anstalter. Under 1960-talet ändrades doktrinen och funktionshindrade skulle nu leva ett normalt liv i samhället. De förvandlades till klienter i en välfärdsbyråkrati. Under 1980-talet introducerade IL-rörelsen idén om att funktionshindrade hade rätt att leva ett oberoende liv. Pionjärerna menade att de tidigare intagna och klienterna nu var att betrakta som kapabla konsumenter på en marknad. Produktionen av service måste också separeras från den kommunala hierarkin liksom regleringen av marknaden. Pionjärerna arbetade för att Försäkringskassan skulle vara en från kommunen fristående instans som fick till uppgift att reglera marknaden. Pionjärerna tycks vara den drivande aktören i den här processen och marknaden tycks vara den idé som används för att skapa en inramning. Pionjärerna skapade och definierade aktörer som skulle kunna inkluderas i marknaden. De aktörer som hamnade inom inramningen hamnade nu i sociala relationer där deras identitet blev en förhandlingsfråga. Inramningen manifesterades officiellt i LSS 1994.

En process av förhandlingar om identitet

Det räcker inte med att separera ut aktörer som skall ingå i ett nätverk för att etablera en marknad. Aktörernas identitet måste knytas till idén om hur en marknad fungerar. Aktörernas identitet är dock inte någon av naturen given egenskap utan framförhandlas i ett socialt nätverk. Det är möjligt att se en rad förhandlingar i det aktuella fallet. Som ett resultat av de här förhandlingarna ser man identitetskriser, multipla identiteter och förändrade identiteter. I fokus för förhandlingarna är idén om den kalkylerande aktören. En kalkylerande aktör kan dock definieras på olika sätt i olika konstruktioner av marknader.

Utgångspunkten för min diskussion om kalkylerande identiteter är den kris som de kommunala producenterna av hemtjänst hamnade i under 1980-talet. Kritiken rörde huvudsakligen den bristande förmågan att tillgodose brukarnas behov. Den här kritiken öppnade upp för en diskussion om hur hemtjänsten skulle kunna förändras och möjliggjorde en diskussion om en alternativ inramning. Pionjärerna hade ett koncept för personlig assistans och såg möjligheten att etablera det via marknaden som organisationsform. Socialdepartementet stödde etableringen av konceptet och kunde samtidigt distansera sig från identiteten att vara producent av social service. Pionjärerna kunde förändra sin identitet från att vara brukare av offentlig service till att bli producenter av social service. Som ett resultat av processerna kunde brukarna också skapa en identitet som konsumenter eftersom de hade alternativ att välja mellan. Flera brukare gjorde också bevisligen aktiva val.

De förhandlingar som fördes ger också vissa insikter i hur olika former av marknader övervägdes under processen av inramning. I den första konstruktion av marknaden som gjordes i början av 1980-talet försökte pionjörerna förhandla fram kontrakt med kommuner. Den konstruktionen möjliggjorde för politiker på central nivå att etablera en alternativ produktion av personlig assistans. Den marknad som etablerades genom LSS tillkomst 1994 var dock annorlunda. Istället för att förlita sig på kontrakt mellan producenter och respektive kommun fick varje funktionshindrad i praktiken en check som hon eller han kunde använda för att köpa assistans. De centrala politikernas identitet blev nu snarast att understödja brukarna i att agera som kalkylerande konsumenter på en marknad. Det var i enlighet med centrala trender vid den här tiden.

Politikerna hade också en annan identitet nämligen att försvara allmänintresset. Den här typen av offentlig marknad där samhället står för finansieringen kräver någon som står för reglering och utvärdering. Försäkringskassan kom att bli inkluderad i nätverket som en part som förväntades sköta den löpande administrationen. Försäkringskassans identitet bestämdes till en början i förhandlingarna att vara en organisation som administrerade socialförsäkringar. Kassan förväntades arbeta med att utvärdera funktionshinder och att fatta beslut om ersättningens storlek. Processerna av inramning och förhandlingar av identitet manifesterades i LSS. Snart därefter kom dock inramningen av marknaden såväl som frågan om aktörernas identitet att ifrågasättas.

En process av ifrågasättande - overflow

Den definition som Callon (1998) ger av overflow är att aktörer utanför inramningen kan kräva tillträde till den inramande marknaden genom att ifrågasätta det kalkylerande beteende som utvecklas där. Offentliga marknader är speciella beroende på att det är medborgarna som i egenskap av skattebetalare finansierar verksamheten. De centrala politikerna som ytterst förväntas reglera marknaden har som uppgift att definiera det så kallade allmänintresset. De centrala politikernas definition av allmänintresset som manifesterades i lagstiftningen 1994 kan tolkas som att medborgarna är beredda att betala vad det kostar att låta den här gruppen utsatta medborgare få ett drägligt liv. Konstruktionen med att Försäkringskassan ersätter kostnaden per assistanstimme upp till en viss nivå kan tolkas på det viset.

De centrala politikerna kom dock i mitten av 1990-talet att ompröva sin identitet från att vara försvarare av konsumenternas valmöjligheter till att bli intresserade av frågan om effektivitet och kostnader på marknaden. Den orsak som angavs var det snabbt ökande budgetunderskottet och det sparprogram som introducerades. Politikerna omdefinierade nu medborgarnas intresse från att ha varit att stödja funktionshindrade till att använda marknaden som ett verktyg för att spara pengar. Införandet av schablonbeloppet var här ett viktigt steg som gjorde det möjligt för centrala politiker att pressa priserna på marknaden. Den tolkning som jag gör är att politikerna vid den här tiden omdefinierade allmänintresset till att handla om en kostnadseffektiv serviceproduktion. Försäkringskassans ändrade sin identitet och kom att bli en viktig aktör när det gällde att spara pengar.

När de centrala politikerna omdefinierade allmänintresset till att använda marknaden som ett verktyg för att spara pengar, tenderade konsumenternas och producenternas kalkylerande identiteter också att förändras. Konsumenterna hamnade nu i förhandlingar med politikerna som representerade de medborgare som ville pressa kostnaderna för assistans. Som ett resultat av de förhandlingarna började konsumenterna att intressera sig för priset för personlig assistans. Producenterna av assistans började också intressera sig för kostnader. Det fanns inte

längre som tidigare incitament att redovisa kostnader som låg nära det tak som fastställts av Riksdagen. Nu handlade det snarast om att effektivisera för att ge ekonomiskt utrymme för konsumenterna. Vissa konsumenter uppmärksammade betydelsen av låga administrativa kostnader och började fråga runt hos olika producenter. Ett betydligt allvarigare inslag av kalkylering kom också att aktualiseras i samband med schablonbeloppet. De alternativa producenterna blev tveksamma till att acceptera funktionshindrade som hade kostnader som överskred schablonbeloppet. Det kunde t ex gälla funktionshindrade med assistans dygnet runt med stora kostnader för obekvämlig arbetstid. Visserligen fanns en möjlighet att ansöka om förhöjt belopp men uppfattningen var att Försäkringskassans tolkning var restriktiv. Om de alternativa assistansanordnarna såg sig tvingade att säga nej innebar det att konsumenternas valfrihet urholkades. När jag lämnade marknaden i slutet av 1998 var många aktörer väl medvetna om de centrala politikernas intresse av låga kostnader och effektivitet och var oroliga för framtiden.

Slutsatser

I fokus i den här rapporten är en vad jag kallar offentlig marknad och jag har försökt följa dess utveckling och förändring under en 20-årsperiod. Jag har i min beskrivning följt Czarniawska & Joerges (1996) förslag om att betrakta förändring som översättning av generella idéer till praktisk specifik verksamhet. Den generella idé jag arbetat med är idén om marknaden och jag har utnyttjat Callons (1998) beskrivning av aktörernas betydelse när marknader konstrueras. Callons argument är att det är aktörer i sociala nätverk som översätter idén om marknaden till lokala praktiker. I mina beskrivningar har jag försökt visa hur den aktuella marknaden är inbäddad i ett socialt nätverk där funktionshindrades organisationer är en central aktör. I fokus för beskrivningen är en grupp funktionshindrade som kallar sig själva för pionjärerna. De började under 1980-talet att bygga upp ett alternativt koncept för personlig assistans för funktionshindrade. Konstruktionen av marknaden kan delas upp i tre relaterade processer. I en process av inramning arbetade pionjärerna med att separera ett antal aktörer från den offentliga förvaltningen och inordna dem i ett socialt nätverk med marknaden som förebild. Aktörerna kom att kallas konsument, producenter och reglerare. I den följande processen av förhandlingar om identitet relaterades aktörerna till varandra och definierades som kalkylerande agenter. De funktionshindrade som tidigare varit intagna på anstalter eller varit klienter ute i samhället förvandlades nu till konsument och till och med producenter av social service. Centrala politiker förvandlades från att ha varit producenter av social service till att understödja konsumenternas fria val på en marknad. Den kommunala organisationen som tidigare hade monopol blev en producent bland andra producenter. Den offentliga förvaltningen blev en instans som fick till uppgift att reglera en marknad.

De identiteter som framförhandlades och som manifesterades i LSS blev dock inte långvariga. I en process av overflow började centrala politiker omdefiniera medborgarnas intressen från att stödja funktionshindrade till att se till marknaden som ett verktyg för att effektivisera offentligt finansierad serviceproduktion. Priset för assistansen hamnade i fokus och aktörerna på marknaden förändrade sin kalkylerande identitet till frågan om att pressa priser och jaga kostnader. Sammanfattningsvis vill jag visa att översättningen av marknaden som idé till en praktik är en dynamisk process. Aktörer separeras och definieras som autonoma, konstrueras som kalkylerande i förhandlingar och ifrågasätts när nya kalkylerande aktörer kommer in i nätverket. Med andra ord kan konstruktionen av en offentlig marknad ses som en ständigt pågående process.

De beskrivningar jag gör antyder också att översättningar av idén om marknaden är processer som kännetecknas av tvetydigheter och motsägelser. Det betyder att marknader i praktiken tenderar att bli olika, vilket många forskare har konstaterat (Brunsson & Hägg, 1992; Bartlett m fl, 1994; Ferlie m fl, 1996). I Sverige finns exempel på olika konstruktioner av marknader, där t ex beställar - utförarmodellen och kundvalsmodellen kan ses som huvudsakliga översättningar. I den beskrivning som jag gör visar det sig att olika varianter av marknader prövades under resans gång. Under 1980-talet prövades en kontraktslösning som väl snarast för tankarna till en beställar – utförarmodell. Den lösning som manifesterades i LSS 1994 var dock en annan. Den är närmast att betrakta som en kundvalsmarknad. Rollen som konsument var alltså inte självklar. I den beställar - utförarmodell som introducerades på 1980-talet tenderade förvaltningen att via kontraktet bli kund. Manifestationen som konsument kom egentligen först 1994 via LSS. Nu i slutet av 1990-talet hotas konsumentens valfrihet återigen, eftersom alternativa producenter av assistans av ekonomiska skäl inte har möjlighet att ta emot ”dyra” konsumenter.

Gruppen Independent Living Movement i Sverige som har byggts upp av pionjärerna ser jag alltså som central i konstruktionen av den aktuella marknaden. Frågan uppstår om varför idén om marknaden var viktig för pionjärerna. En tolkning är att marknaden främst var ett verktyg för den här gruppen aktörer för att nå andra mål. För pionjärerna var det överordnade målet att funktionshindrade skulle få möjlighet att leva ett oberoende liv. En viktig del av oberoendet var i det här fallet att inte behöva anlita den kommunala hemtjänsten. Att idéerna om marknaden kom att bli populär i Sverige under 1980-talet gav aktörerna möjlighet att realisera sina idéer. Pionjäreernas idéer om ett oberoende liv och neo-liberala politiska idéer om marknaden möttes och skapade en marknad och ett nätverk. Marknaden som form för organisation gjorde det möjligt att hålla isär olika koncept för assistans som svårligen hade låtit sig inordnas i byråkratin. En annan tolkning är att idén om marknaden hade ett betydelsefullt symboliskt värde för de funktionshindrade. Carrier (1997) analyserade utifrån ett antropologiskt perspektiv idén om den fria marknaden som en symbol. Han menade att marknaden i västerlandet stod för värden som rationellt handlande, val och oberoende från sociala band. Marknaden gör aktören fri och oberoende av andra, vilket stämmer väl med de ideal som förs fram av IL-rörelsen.

En viktig fråga är också hur vanligt det är med marknader som styrs av organiserade konsumenter. Det ramverk jag har använt i kapitlet indikerar att olika grupper av aktörer försöker styra marknaden. Det vanligaste antagandet i litteraturen är att politiker och centrala tjänstemän styr marknadens tillkomst och utveckling. I den här studien har staten också visat sig vara en central aktör. Ett annat förslag som brukar framföras är att producenterna tenderar att styra marknaden. En förklaring till att producenterna har en förhållandevis svag ställning på den studerade marknaden är att graden av professionalisering är låg. En annan förklaring är att möjligheterna att tjäna pengar på marknaden har varit starkt begränsade, vilket kan ha medfört att stora kommersiella aktörer inte har gått in. Den situation kan dock komma att ändras genom att schablonbeloppet gör kostnadseffektivitet till ett centralt tema. Mitt argument är alltså att grupper av konsumenter kan uppträda som nyckelaktörer när marknader skapas. Konsumenter, antas dock i allmänhet i den teoretiska debatten vara en svag grupp i utvecklingen av marknader. Ett vanligt antagande är dock att konsumenterna genom sitt kalkylerande beteende tenderar att skapa segregation. Ett sådant antagande är t ex vanligt när det gäller debatten om friskolor i Sverige. Ett problem är dock att argumentet bygger på antagandet att människor av naturen försöker maximera sin egennyttan. Studien har visat att kalkylerande beteenden kan utvecklas på olika sätt, vilket naturligtvis gör det svårt att dra några generella slutsatser om hur sådana här marknader fungerar.

Ett tack till Konkurrensverket som har finansierat projektet.

Referenser

- Bartlett, Will, Propper, Carol, Wilson, Deborah & Le Grand, Julian, 1994
Quasi-markets in the welfare state. Bristol UK: SAUS.
- Brunsson, Nils & Hägg, Ingemund, 1992
Marknadens makt. Stockholm: SNS Förlag.
- Callon, Michel, 1986
Some elements of a sociology of translation: domestication of the scallops and the fishermen of St Brieuc Bay. Ur Law, John (red) Power, Action and Belief. London: Routledge & Kegan Paul
- Callon, Michel, 1998
The embeddedness of economic markets in economics. Ur: Callon, Michel (red) The laws of the market. Oxford: Blackwell Publishers.
- Carrier, James, 1997
Introduction. In: Meanings of the market, (ed) Carrier, James, Oxford: Berg.
- Challis, Linda, Day, Patricia, Klein, Rudolf & Scrivens, Ellie, 1994,
Managing Quasi-markets: Institutions of regulation. In: Bartlett, Will, Propper, Carol, Wilson, Deborah & Le Grand, Julian, Quasi-markets in the Welfare state. The emerging findings. Bristol: SAUS Publications.
- Czarniawska, Barbara, 2000
Holier than thou: Public tenders in public administration. Den här volymen.
- Czarniawska, Barbara, & Joerges, Bernward
Travels of ideas. In: Czarniawska, Barbara & Sevón, Guje, (ed) Translating Organizational change. Berlin; New York: Walter de Gruyter.
- Ferlie, Ewan, Ashburner, Lynn, Fitzgerald, Louise & Pettigrew, Andrew (red). 1996
The new public management in action. Oxford: Oxford University Press
- Glatter, Ron & Woods, Philip, 1994
The impact of competition and choice on parents and schools. In: Bartlett, Will, Propper, Carol, Wilson, Deborah & Le Grand, Julian, Quasi-markets in the Welfare state. The emerging findings. Bristol: SAUS Publications.
- Gough, Ritva 1994a
GIL-projektet för lika villkor. Göteborg: Göteborgsföreningen för ett självständigt liv.
- Gough, Ritva, 1994b
Personlig assistans, en social bemästringsstrategi för människor med omfattande funktionshinder. Uppsala: Sociologiska institutionen
- Granovetter, Mark, 1985

Economic action and social structure: the problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91: 485-510.

Granovetter, Mark, & Swedberg, Richard, 1992

Introduction. In *The sociology of economic life*. (ed) Granovetter, Mark, & Swedberg, Richard, Oxford: Westview press.

Jacobsson, Bengt, 1994

Organisationsexperiment i kommuner och landsting. Stockholm: Nerenius & Santérus.

Knapp, Martin, Wistow, Gerald, Forder, Julien & Hardy, Brian, 1994

Markets for social care: Opportunities, barriers and implications. Bartlett, Will, Propper, Carol, Wilson, Deborah & Le Grand, Julian, (red)
Quasi-markets in the welfare state. Bristol UK: SAUS.

Levacic, Rosalind, 1994

Evaluating the performance of quasi-markets in education. Ur: Bartlett, Will, Propper, Carol, Wilson, Deborah & Le Grand, Julian, (red)
Quasi-markets in the welfare state. Bristol UK: SAUS.

Mishler, Elliot, 1986

Research interviewing. Cambridge, Massachusetts. Cambridge university press.

Möller, Tommy, 1997

Mötet med välfärdstaten. Om "exit-strategins" begränsningar. Kommunal ekonomi och politik, Vol 1, No 1.

Naschold, Frieder, 1996

New frontiers in public sector management. Berlin: Walter de Gruyter.

Polanyi, Karl, 1989/1944

Den stora omdaning. Marknadsekonomins uppgång och fall. Lund: Studentlitteratur. The great transformation, New York, NY: Henry Holt and Company, 1944)

Regeringens proposition 1992/93: 159

Stöd och service till vissa funktionshindrade. Stockholm: Riksdagens förvaltningskontor.

Socialstyrelsen 1997

Handikappreformen. Slutrapport. Socialstyrelsen följer upp och utvärderar, 1997:1

SOU 1991:46

Handikapp välfärd, rättvisa. Stockholm: Socialdepartementet.

Walsh, Kieron, 1995

Quality through markets: The new public service management. Ur: Wilkinson, Adrian & Willmott, H. (red). Making quality critical. London: Routhledge.